

ОИЛАНИНГ ҲУҚУҚИЙ, ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УЛАРДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Курёзов Хамза Атабаевич

Хоразм вилояти Урганч шаҳар Прокурор уринбосари

Бекчанова Нилуфар Ахмеджановна

Урганч давлат Университети Тарих кафедраси мустақил тадқиқотчиси

***Annotatsiya:** Ушбу мақолада оиланинг ҳуқуқий ҳамда психологик хусусиятлари атрафлича таҳлил қилинган ва умумлаштирилган.*

***Kalit soʻzlar:** Oila, ota-onaning oʻrni, davlat va jamiyat munosabat omillari, totuvlik, farzand, nikoh, tarixiy, meros.*

***Аннотация:** В данной статье подробно анализируются и обобщаются правовые и психологические характеристики семьи.*

***Ключевые слова:** семья, место (роль лучше) родителей, Узбекистан, государство и общество, факторы, согласие, ребенок, брак, историческое наследие.*

***Annotation:** In this article, the legal and psychological characteristics of the family are thoroughly analyzed and summarized.*

***Key worlds:** Family, place of parents, Uzbekiston, state and society, factors, agreement, child, marriage, historical heritage.*

1. Кириш

Ҳозирги кунда жаҳонда аёллар ва эркакларнинг чинакам тенг ҳуқуқлилигини қарор топтиришга ижтимоий тараққиёт ҳамда жамиятни барқарор ривожлантиришнинг асоси сифатида қаралмоқда. Шунинг учун ҳам инсон ҳуқуқлари соҳасидаги барча халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда тенг ҳуқуқлилик ва камситмаслик асослари изчил ривожланиб ҳамда мустаҳкамланиб бормоқда. Бу халқаро ҳужжатлар хотин-қизларга нисбатан камситмаслик принципининг реал ҳаётда қарор топишига халқаро ҳамжамиyat муҳим аҳамият бераётганлигига яққол далолатдир. Ўзбекистонда сўнгги йилларда эркаклар ва аёллар ўртасида тўлиқ тенгликка эришиш, оилада хотин-қизларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий аҳволини, уларнинг турмуш ва меҳнат шароитларини яхшилаш, репродуктив саломатлигини сақлаш ҳамда аёлларнинг ҳам, эркакларнинг ҳам жамият ва оиладаги анъанавий ўрнини кўрсатувчи ўзгаришлар давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Оила барпо этиш учун зарур бўлган никоҳ ёши ва бошқа шартларни белгилашни тавсия этиш бўйича 1954 йил декабрда БМТ Бош Ассамблеяси резолюция қабул қилинади. Бу 1962 йилда қабул қилинган “Никоҳланишга розилик, никоҳ ёши ва никоҳларни рўйхатдан ўтказиш тўғрисида”ги Конвенцияда ҳам бу жиҳатлар таъкидлаб ўтилган¹.

2. Натижа ва Муҳокама

Конвенция ҳар иккала томоннинг шахсан ўзи томонидан билдирилиши жоиз бўлган тўлиқ ва эркин розилигисиз, бу розилик қонунга мувофиқ жоиз даражада эълон қилинмасдан никоҳ тузишга йўл қўйилмаслигини мустаҳкамлади. БМТ Бош Ассамблеясининг 1965 йил 1 ноябрдаги резолюцияси билан Никоҳланишга розилик, никоҳ ёши ва никоҳларни рўйхатдан ўтказиш тўғрисида Тавсиялар қабул қилинди². Бу ҳужжатда барча давлатларга никоҳ ёшини 15 ёшдан кам қилиб белгиламаслик тавсия этилди. Никоҳ миллий қонун ҳужжатларига мувофиқ расмийлаштирилиши мумкин ва ана шу мақсад учун махсус тайинланган шахслар томонидан рўйхатга олинishi шарт. Шундай

¹ Ўзбекистон Республикаси Оила ва Меҳнат Кодексларининг гендер экспертизаси. – Тошкент, 2008. – Б.12.

² Ўзбекистон Республикаси Оила ва Меҳнат Кодексларининг гендер экспертизаси... –Б.70.

барча томонидан жамиятнинг табиий асоси сифатида қараладиган, давлат ҳимояси остида бўладиган қонуний оила пайдо бўлади. Оила қуриш ҳуқуқи 1966 йилда қабул қилинган Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактда ҳам ривожлантирилган ва мустаҳкамланган. Ушбу Халқаро пактнинг 10- моддасига биноан давлат оилага хусусан у ташкил этилаётган маҳалда ҳамда мустақил бўлмаган болалар тўғрисида эр ва хотин ҳамхўрлик кўрсатадиган даврда имкониятга қараб энг катта ҳимоя ва ёрдам кўрсатиши жоиз. Никоҳ никоҳланувчи шахсларнинг эркин розилиги билан тузилиши зарур. Оналар туғишга қадар ва туғишдан сўнг алоҳида муҳофаза қилинмоғи даркор. Ишловчи оналарга ушбу давр мобайнида ҳақ тўланадиган таътил ёки ижтимоий таъминот бўйича етарли даражада нафақалар тўланадиган таътил жорий этилганлиги ҳам бежизга эмас. Ўзбекистон Республикаси БМТнинг 1979 йил 18 декабрда қабул қилинган “Хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисида”ги Конвенциясига ва қатор бошқа халқаро ҳужжатларга қўшилиб, ўз зиммасига хотин-қизларга нисбатан камситмаслик сиёсатини ўтказиш бўйича мажбурият олди ва шу мақсадда хотин-қизларни ҳуқуқий ҳимоя қилишни белгиловчи тегишли қонун ҳужжатларини қабул қилди. Ўзбекистоннинг қонун ҳужжатларини таҳлил қилиш унинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартларга мувофиқлигидан далолат беради. Ўзбекистон Республикасидаги таҳрирдаги Конституциясининг 46-моддада кўрсатилганидек, эркаклар ва аёлларнинг тенглиги, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш, никоҳ тузишнинг эркинлиги ва тенг ҳуқуқлилиқ принципи, ота-онанинг болаларни боқиш ва тарбиялаш учун тенг равишда жавобгарлиги (64-модда) эълон қилинган ¹. Хотин-қизларга инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари берилишини кафолатлайдиган ҳуқуқий нормаларни ривожлантириш – зарур қадам эканлиги, бироқ бу уларни камситишларни бартараф этиш учун етарли эмаслиги халқаро ҳужжатларда эътироф этилади. Бу эса давлат аёлларнинг

¹ Ўзбекистон Республикаси конституцияси... – Б.; Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. –Т.: Адолат, 2000.

хуқуқларини ҳимоя қилишнинг кўшимча воситалари ва самарали механизмларини яратиши шарт эканлигини англатади. Оила мустаҳкамлиги гарови эр-хотиннинг ўзаро муносабати бўлганлиги учун исломда уларнинг тотув яшашига алоҳида эътибор қаратилади. Жумладан, Қуръонда эркакларга хитобан “Аёллар билан келишиб, тинч-тотув яшанглар” деб амр қилинади. Шунинг учун аёлларга яхши муносабатда бўлган эркакларни инсонларнинг энг яхшилари қаторига қўшилади. Шунингдек, оилавий баҳслар пайдо бўлганида, уларни эр-хотинлар томонидан оқилона ва одилона ҳал қилиниши мақсадга мувофиқ бўлади. Қандай ҳолатда бўлмасин, исломда оиладаги зулм ёки жисмоний таҳқирлашларни маъқулламайди.

Никоҳга кириш ёши туғилиш кўрсаткичларига бевосита таъсир кўрсатади. Бу ёшнинг қуйи чегараси одатда жинсий етуклик билан белгиланади, бироқ барча давлатларда ижтимоий камолга эришганлиги (ўқишни битирганлиги, касбни эгаллаганлиги, доимий даромад олиш имкониятининг мавжудлиги ва ҳ.к.)ни ҳисобга олган ҳолда никоҳга кириш ёшини белгилайди. Ўзбекистонда никоҳ ёши эркаклар учун 18 ёш, аёллар учун 17 ёш этиб белгиланган¹. Статистик маълумотларга кўра, биринчи марта никоҳланувчиларнинг ўртача ёши расман рухсат этилган ёшдан бир мунча юқорилигини кўриш мумкин. Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 4-моддасида “Ўзбекистон Республикасида оила, оналик ва болалик давлат ҳимоясидадир” деб кўрсатилган². Давлат томонидан оналик, оталик ва болаликнинг муҳофаза қилиниши ва уларнинг манфаатларини ҳар тарафлама ҳимоя қилиш – оила ҳуқуқининг муҳим принципларидан бири ҳисобланади. Минтақавий конвенциялар ана шу умумий қоидаларни қитъалар ва мамлакатларнинг анъаналарини ҳисобга олган ҳолда аниқлаштиради. Масалан, Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа Конвенциясининг 12-моддасида никоҳланиш ҳуқуқи мустаҳкамлаб қўйилган: “Никоҳ ёшига етган

¹ 28.08.2019 йилдаги ЎРҚ-558-сон Қонуни Батафсилқаранг: https://www.norma.uz/qonunchilikda_yangi/aellar_uchun_nikoh_eshi_bir_yilga_oshirildi

² Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси (2021 йил 1 мартгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан). Расмий нашр. – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Т.: “Adolat”, 2021. –Б. 5...(208 б)

эркаклар ва аёллар никоҳланиш ҳуқуқини амалга оширишни тартибга солувчи миллий қонун ҳужжатларига мувофиқ никоҳланиш ва оила қуриш ҳуқуқига эгадир”¹. Хоразм вилоятнинг айрим ҳудудлари, хусусан, Боғот, Ҳазорасп ҳамда Шовот туманларида қайнона ва келин ўртасида келиб чиқадиган низо тушунмовчиликлар кўпинча фарзанд кўрилгандан кейин чиқади. Тадқиқотлар натижаларига кўра, воҳада оилада 23% келин келишмовчиликлар шу хонадонда яшовчи овсинларнинг ўртасидаги зиддиятлар, яъни фарзандлар ораси, қайнонанинг бир келин томон бўлиши ёки неvara ажратиши натижасида келиб чиқади. Никоҳнинг 1-йилдан 5-йилга қадар бўлган даврда келинлар 2–3 фарзандли бўлади. Хоразмлик ўзбек оилаларида турмуш кечираётган 30 нафар келиннинг турмуши ўрганилиб чиқилганда шундан 27 таси қайнона билан бўлган ички низолар ҳақида фикр билдирдилар. Бунинг асосий сабаби, келинларнинг фарзандли бўлганларидан кейин шу хонадоннинг тенг ҳуқуқли эканлигини кўрсатиш мақсадида ўзларини эркин тутишлари, оиланинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий масалаларига аралашувлари, иккинчидан эса, келин ўзининг нуфузини, кадрини сақлаш учун бўлган хатти-ҳаракатлардир. “Сиз қайнонани билан яшашни хоҳлайсизми ёки алоҳида яшашними?” – деб савол берилганда турмуш муддатида 1-5 йилгача бўлган келинларнинг ҳар 5 нафаридан 2 таси, 5 йилдан 30 йилгача муддатдаги келинлардан ярмиси алоҳида яшашни маъқул кўришади. Хоразм воҳаси оилаларнинг 15% келин қайнонани ўзига сирдош деб билади, ўзларини шу хонадон соҳибасидан олган тарбияларига чексиз миннатдорчилик билдиришади. Табиийки, биринчи ёки иккинчи келиндан кўпроқ меҳр-оқибат кўрган қайнона, ўша келинга ўзгача илиқ муносабатда бўлади. Агар қайнона ҳарактерида турли салбий иллатлар устун бўлиб, худди шундай табиатли келин тушган бўлса, у олдин бирга яшаб келаётган ижобий хислатли келинга нисбатан кейинги келин билан “тил бириктириб”, унга қарши кураш

¹ Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа Конвенцияси. Рим. 1950 йил 4 ноябрда қабул қилинган. [https://nrm.uz/contentf?doc=371778_inson_huquqlari_va_asosiy_erkinliklarini_himoya_qilish_to%E2%80%98g%E2%80%98risidagi_konvenciya_\(rim_1950_yil_4_noyabr\)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana](https://nrm.uz/contentf?doc=371778_inson_huquqlari_va_asosiy_erkinliklarini_himoya_qilish_to%E2%80%98g%E2%80%98risidagi_konvenciya_(rim_1950_yil_4_noyabr)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana).

бошланади. Бундай ҳоллар баъзан жанжалларга ҳам сабаб бўлади. Бу табиий ҳолат.

3.Хулоса

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигининг Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари тўғрисидаги Конвенцияси юқорида кўрсатилган қоидадан ташқари, никоҳ никоҳланувчиларнинг фақат эркин ва тўлиқ розилиги билангина тузилиши мумкинлигини тартибга солади. Жамиятнинг асосий ячейкаси бўлган оилани тўлиқ ривожлантириш учун зарур шароитларни таъминлаш мақсадида Конвенция унга аъзо давлатлар зиммасига ижтимоий ва оилавий нафақалар, солиқ имтиёзлари, оилани турар жой билан таъминлаш, янги турмуш қурганлар учун нафақалар бериш каби ҳамда бошқа зарур воситалар билан оилавий ҳаётни иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилишга кўмаклашиш мажбуриятини юклайди. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларацияси эркаклар ва аёллар никоҳланишида, никоҳ даврида ва уни бекор қилинганда бир хил ҳуқуқлардан фойдаланишларини эълон қилиб, бу билан ажрашиш ҳуқуқини тан олади. Чунончи Европа Конвенциясининг 7-баённомасига ажрашиш ҳуқуқини киритишга бўлган уринишлар эса муваффақият билан яқунланмади. 1979 йил 18 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг Хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияни қабул қилиши дунё хотин-қизларининг ҳуқуқларини кенгайтириш ва ҳимоя қилиш борасидаги халқаро саъй-ҳаракатлари декадасининг энг юқори нуқтаси бўлди¹. У БМТнинг хотин-қизларнинг аҳволини яхшилашга доир сиёсий тавсияларни кўриб чиқиш ва ишлаб чиқиш юзасидан 1947 йилда ташкил этилган органи – хотин-қизларнинг аҳволи бўйича БМТ комиссияси томонидан амалга оширилган ташаббусларнинг самараси бўлди. Оилани асосини никоҳ ташкил этади. Шунинг учун никоҳ масаласига ўта масъулият билан қараш жоиз. Қолаверса, никоҳ оила асоси бўлганлиги учун унинг тўғри ҳал қилиниши давлат учун ҳам,

¹ 1979 йил 18 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг Хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенция//Lex.uz

жамият учун ҳам катта аҳамиятга эгадир¹. Оила кодексининг 13-моддаси мазмунидан келиб чиқиб, фақат ФХДЁ органларида тузилган никоҳгина қонуний ҳисобланади ва у эр-хотин, фарзандлар учун ҳуқуқ ва бурчлар келтириб чиқаради. Демак, қонунда кўрсатилган тартибда расмийлаштирилган никоҳгина оила вужудга келишига бирдан-бир асос бўла олади. Никоҳнинг тузилиши оилавий муносабатларнинг бошланишидан далолат беради ва унинг ҳуқуқий асосланишига хизмат қилади. Бунга оилани ҳуқуқий тартибга солишга ўзига хос ёзилган ва ёзилмаган қоидалар борки бу Ўзбекистонинг барча ҳудудлари учун ҳам хосдир. Шу жумладан Хоразм воҳаси учун ҳам. Бундан ташқари, оила-никоҳ масалалари Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2011 йил 20 июлдаги “Судлар томонидан никоҳдан ажратишга оид ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти тартиби тўғрисида”ги 06-сонли Қарорида ҳам кўрсатилган. Унга кўра, Оила кодексининг 37-моддасига мувофиқ, никоҳ эр-хотиндан бирининг вафоти ёки улардан бири суд томонидан вафот этган деб эълон қилиниши оқибатида тугаши, эр ва хотин ҳаётлигида никоҳ улардан бири ёки ҳар иккаласининг аризасига кўра никоҳдан ажратиш йўли билан тугатилиши мумкинлиги, зарур ҳолларда, агар буни муомалага лаёқатсиз эр ёки хотин манфаатлари ҳимояси тақозо этса, никоҳдан ажратиш тўғрисидаги ариза унинг васийси томонидан берилиши мумкинлигини кўрсатади². Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони билан миллий ҳамда маънавий кадриятларимиз асосида ушбу соҳада йиллар давомида тўпланиб қолган, эътибордан четда қолиб келган муаммолар ечими юзасидан тегишли давлат органлари ҳамда жамоат ташкилотлари олдида энг муҳим ва долзарб вазифалар қўйилди. Мазкур Фармонга биноан, Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида “Оила” илмий-амалий тадқиқот маркази оила институти соҳасида ягона давлат сиёсатини юритувчи тизим сифатида ташкил этилди.

¹ Восиқова М. С. Оила ва қонун....

² Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси.... – Б.18.

Марказнинг асосий вазифаси давлат ва жамоат ташкилотлари, парламент, сиёсий партиялар, оммавий ахборот воситалари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини Ўзбекистон оилаларини мустаҳкамлаш ғояси атрофида бирлаштириш, бу борадаги ишларни мувофиқлаштириб бориш, мамлакатда фақат соғлом оила – соғлом жамият устунлиги бўла оlishини аҳоли онгига сингдириш, илмий-инновацион тадқиқотларни амалга ошириш орқали оила институтини мустаҳкамлаш этиб белгилангани мамлакатимизда бу борада мутлақо янги босқичдаги саъй-ҳаракатлар бошланганидан далолат беради.¹

ФЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Оила ва Меҳнат Кодексларининг гендер экспертизаси. – Тошкент, 2 Ўзбекистон Республикаси Оила ва Меҳнат Кодексларининг гендер экспертизаси... –Б.70.
2. Ўзбекистон Республикаси конституцияси... – Б.;
3. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига шарҳлар. –Т.: Адолат, 2000.008. – Б.12.
4. 28.08.2019йилдаги ЎРҚ-558-сон Қонуни Батафсилқаранг: https://www.norma.uz/qonunchilikda_yangi/aellar_uchun_nikoh_eshi_bir_yilga_oshirildi
5. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси (2021 йил 1 мартгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан). Расмий нашр. – ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Т.:”Adolat”, 2021. –Б. 5...(208 б)
6. Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа Конвенцияси. Рим. 1950 йил 4 ноябрда қабул қилинган. [./https://nrm.uz/contentf?doc=371778_inson_huquqlari_va_asosiy_erkinliklarini_himoya_qilish_to%E2%80%98g%E2%80%98risidagi_konvenciya_\(rim_1950_yil_4_noyabr\)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana.](https://nrm.uz/contentf?doc=371778_inson_huquqlari_va_asosiy_erkinliklarini_himoya_qilish_to%E2%80%98g%E2%80%98risidagi_konvenciya_(rim_1950_yil_4_noyabr)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana)
7. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси.... – Б.18.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 02.02.2018 йилдаги ПФ 5325 сон “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. Lex